

УДК 343.9

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник – керівник наукових робіт сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;
С. С. Шрамко, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ТА МЕТОДІВ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасні форми участі громадськості у запобіганні злочинності в Україні. Наведено класифікацію організаційно-правових форм участі громадян та їх об'єднань при запобіганні злочинності. Висвітлено методи, що використовуються громадськістю при здійсненні запобіжної діяльності.

Ключові слова: громадськість, запобігання злочинності, участь громадян в охороні громадського порядку, форми та методи участі громадськості.

Постановка проблеми. У Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року однією з основних проблем, що потребують розв'язання, зазначена відсутність дієвого механізму участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі. В Україні на законодавчому рівні закріплена можливість участі громадськості у запобіганні злочинності та її окремим проявам. Так, громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, рятуванні людей і майна під

час стихійного лиха та інших надзвичайних подій [1]. Однак регламентовані законодавством права громадськості використовуються обмежено, оскільки норми законів мають декларативний характер і не наділені практичним змістом. Участь громадян у запобіжній діяльності має свою специфіку, оскільки у своїй більшості вона не пов'язана з виконанням ними професійних обов'язків, здійснюється на громадських засадах і є проявом громадянської активності.

Метою статті є дослідження форм та методів участі громадськості у запобіганні злочинності в Україні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Необхідність залучення громадян та їх об'єднань до запобігання злочинним діянням висвітлювалася у працях учених у галузі кримінології та адміністративного права: В. В. Голіни, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Б. М. Головкина, Д. С. Каблова, М. Г. Колодяжного, В. К. Колпакова, О. М. Литвинова, С. Ю. Лукашевича, В. І. Московця, О. М. Музичука, В. П. Петкова та ін. Проте кримінологічним аспектам організації та реалізації діяльності у сфері запобігання злочинності в Україні з боку громадськості науковцями окремо увага не приділялася.

Виклад основного матеріалу. Діяльність громадськості щодо запобігання злочинності вимагає дотримання певних правил або принципів, що гарантують неухильне додержання законності та забезпечення прав особи. Як зазначає А. І. Долгова, важливо мати на увазі, що участь громадян у боротьбі зі злочинністю може здійснюватися як у правових формах, так і у формах, не врегульованих правом. Утім вона додає, що вказана діяльність повинна супроводжуватися високою правовою культурою [2, с. 9]. Варто визнати, що, з одного боку, державні інституції не повинні нав'язувати громадськості готові форми участі в запобіжній діяльності, вони мають спрямовувати, стимулювати, заохочувати та розвивати громадську активність, що ґрунтується передусім на природному прагненні людей об'єднуватися для особистого захисту, захисту близьких, свого майна, інтересів та ін. від злочинних посягань. Така участь повинна стати частиною повсякденного життя громадян, а не здійснюватися за якихось особливих обставин або бути стихійним явищем. Із другого боку, простежується тенденція здійснення запобіжної діяльності як громадськими формуваннями, так й окре-

мими громадянами в обхід правових норм. Із метою досягнення справедливості окремі особи обирають шлях «альтернативної» юстиції, тобто самосуду, що становить небезпеку для оточуючих (наприклад, вторгнення або напади на об'єкти приватної власності з метою припинення злочинної діяльності, здійснення «смітцевої люстрації», привласнення незаконно набутого майна «відставних» політиків, позитивне ставлення до носіння та використання зброї тощо). Нерідко реалізація високої ідеї встановлення справедливості відбувається із грубим порушенням чинного законодавства, що призводить до загострення криміногенної ситуації. Здавалося б, в основу своєї діяльності небайдужі громадяни покладають благородну мету протидії злочинності, але шляхи її досягнення не завжди є виправданими, а в більшості випадків, відверто кажучи, вони є злочинними.

Зазвичай у теорії та практиці запобігання злочинності зводиться до таких заходів:

- усунення або блокування причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів у цілому;
- соціальний контроль за особами, схильними внаслідок їх минулого та теперішнього способу життя вчиняти злочини;
- адміністративний нагляд за певною категорією осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі;
- оперативно-розшукові заходи, спрямовані на недопущення вчинення злочинів;
- безпосередня діяльність суб'єктів запобігання злочинності щодо припинення злочинів;
- розкриття злочинів та розшук осіб, які їх вчинили, забезпечення невідворотності покарання;
- чітка реєстрація злочинів із метою отримання найбільш повної інформації щодо них;
- віктимологічна профілактика злочинів тощо [3].

Ученими справедливо зауважується, що багато зі специфічних форм і методів роботи суб'єктів протидії злочинності, і в першу чергу правоохоронних органів, можуть суперечити загальноприйнятим стандартам правомірної і морально схвалюваної поведінки. Це, зокрема, усі негласні методи, що здійснюються суб'єктами

оперативно-розшукової діяльності, методи психологічного впливу, які реалізуються в процесуальній діяльності, заходи фізичного примусу до правопорушників, що використовуються в адміністративній практиці. Проте законодавча регламентація цих форм і методів надає їм легітимного характеру [4, с. 20].

Наведене в повній мірі стосується й запобіжної діяльності громадськості. Тобто діяльність громадськості у запобіганні злочинності має здійснюватися виключно у правовому полі, бути належно організованою та полягати у сприянні органам кримінальної юстиції у протидії злочинності.

При дослідженні ролі громадськості у запобіганні злочинності практичного значення набуває необхідність визначитися з формами та методами її участі. Категорія форми, що визначається через зовнішній прояв однорідних дій, має не лише теоретичне, а й практичне значення. Під формою діяльності розуміються дії суб'єктів, що мають відповідне зовнішнє відбиття у конкретній практичній діяльності. Саме в певній формі проявляється метод діяльності. У свою чергу, методами діяльності є засоби, що застосовуються в межах певних форм із метою досягнення бажаних результатів. Отже, форма, визначена як дія, взаємопов'язана із методом як сукупністю прийомів і засобів вирішення поставлених завдань. Із цього приводу слід зауважити, що в чинному законодавстві, яке регулює діяльність спеціалізованих громадських формувань правоохоронної спрямованості, відсутній чіткий розподіл між цими категоріями.

О. М. Музичук відмічає, що класифікація дозволить конкретизувати методи і форми роботи громадських формувань правоохоронної спрямованості. Крім того, на його переконання, знання практичними працівниками класифікаційних критеріїв дозволить їм більш ефективно використовувати можливості громадськості в правоохоронній діяльності, ініціювати питання про створення громадського формування спеціальної (вузької) спрямованості [5, с. 80]. У рекомендаціях Конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, де залучення громадськості до сфери запобіжної діяльності визначено як одну із прямих стратегій запобігання злочинності, на прикладі різних країн світу наводяться

форми такої участі громадян. Склад і повноваження тих чи інших форм такої діяльності громадських організацій не однакові, але за функціональним критерієм їх можна класифікувати таким чином:

а) органи, що виконують чітко профілактичні функції. Такими є комітети, ради чи групи щодо запобігання злочинності. Головна їх функція полягає у підтримці контактів із поліцією, організації кампаній щодо запобігання злочинності, а також у підготовці рекомендацій для офіційних осіб стосовно стратегій запобігання злочинності;

б) неофіційні асоціації, головною функцією яких є вирішення спорів. Ці органи відомі під різними найменуваннями – сільські ради, комісії щодо вирішення спорів, товариські суди, займаються розглядом кримінальних (і не тільки) справ незначної суспільної небезпечності. Популярність програм посередництва, можливо, пояснюється більш уважним ставленням до жертви правопорушення. Компенсаційна процедура розгляду справи більш відповідає її інтересам, ніж притягнення злочинця до кримінальної відповідальності;

в) громадські організації, основною функцією яких є патрулювання разом із поліцією, надання допомоги поліції та діяльність, спрямована на налагодження довірливих стосунків між поліцією і населенням [6, с. 36–37].

Участь громадськості у запобіганні злочинності є процесом, що відбувається в межах громади і полягає в організації зусиль громадян та досягненні їх цілей через діяльність недержавних організацій для здійснення впливу на процес подолання злочинності. Ученими в галузі адміністративного права запропонована класифікація організаційно-правових форм участі громадськості в забезпеченні громадського порядку за такими підставами:

1) за характером завдань, що виконуються: а) спеціалізовані громадські формування правоохоронної спрямованості, для яких запобігання злочинності та іншим правопорушенням є основною (громадські формування правоохоронної спрямованості, громадські пункти охорони порядку, студентські оперативні загони, загони сприяння міліції, загони самозахисту, загони самооборони); б) неспеціалізовані громадські формування, що не наділені спеціально

функціями запобігання злочинності й не переслідують їх в якості основних цілей діяльності, а діють унаслідок свого громадського, морального обов'язку (громадські об'єднання, волонтерські рухи, благодійні фонди, релігійні організації, жіночі рухи, окремі громадяни, центри соціальної реабілітації, комісії місцевих рад, вуличні, квартальні, домові комітети, батьківські ради шкіл, а також ті, що діють на громадських засадах, приватні медико-психологічні, соціальні, кризові центри, сімейні дитячі будинки тощо);

2) за організаційним оформленням: особиста індивідуальна участь та участь громадян у складі громадських об'єднань;

3) за складом (членством): громадські формування, у складі яких є працівники органів внутрішніх справ, та громадські формування, членами яких є тільки цивільні особи;

4) за функціональним призначенням (залежно від часу вступу у взаємовідносини з правопорушниками або особами, схильними до вчинення правопорушень): громадські формування, що безпосередньо беруть участь у припиненні правопорушень (ДНД, студентські оперативні загони, групи охорони громадського порядку тощо) та ті з них, що вступають у взаємини з правопорушником після його затримання, тобто після вчинення правопорушення (адміністративні комісії, громадські пункти охорони порядку, збори громадян за місцем проживання, ради профілактики правопорушень тощо) [5, с. 83];

5) за порядком легалізації: ті, що легалізуються шляхом реєстрації (мають статус юридичної особи), та ті, для яких передбачена можливість легалізації шляхом письмового повідомлення відповідно Міністерства юстиції України, місцевих органів державної виконавчої влади тощо;

6) за наявністю (відсутністю) права застосовувати примусові заходи, складати необхідні процесуальні документи: а) ті, що зазначені права мають (громадські формування з охорони громадського порядку); б) ті, що зазначених прав не мають, тобто можуть лише проінформувати компетентні органи про вчинене правопорушення;

7) залежно від належності членів громадських формувань до однієї спільноти: а) ті, членами яких є студенти (слухачі) одного

навчального закладу, працівники одного підприємства, установи, організації, співробітники однієї охоронної фірми, члени житлових, дачних, гаражних кооперативів тощо, тобто особи однієї організаційної структури. Такі формування можна назвати відомчими; б) ті, членами яких є особи, які працюють (навчаються) у різних організаціях, так звані позавідомчі громадські формування правоохоронної спрямованості [7, с. 55];

8) за напрямками боротьби зі злочинністю: а) громадські формування, що беруть участь в охороні громадського порядку; б) сприяють розкриттю, розслідуванню кримінальних правопорушень; в) здійснюють діяльність щодо запобігання злочинним проявам;

9) залежно від мотивації участі: а) громадські формування, члени яких виконують громадський обов'язок; б) окремі громадяни, які захищають особисті права й інтереси оточуючих; в) громадяни, які здійснюють запобіжну діяльність через матеріальну та іншу зацікавленість [8, с. 81].

Загалом діяльність громадськості щодо запобігання злочинності являє собою широкий спектр прямих і непрямих форм участі. Пряма форма участі являє собою, по-перше, безпосереднє, так би мовити, фізичне залучення до охорони громадського порядку, а саме діяльність членів громадських формувань правоохоронної спрямованості щодо: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; організації постів; проведення рейдів з метою виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляду місць скупчення осіб із відхиляючою поведінкою; виявлення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи тощо¹.

По-друге, активно застосовуються такі форми діяльності громадян та їх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення злочинних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення

¹ Протягом 2014 р. громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості взято участь у проведенні майже 54 тис. рейдів та інших профілактичних заходів. За їх участю виявлено понад 13 тис. кримінальних та 22 тис. адміністративних правопорушень.

чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка, а в деяких випадках втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; законодавча ініціатива тощо.

Під непрямими формами участі слід розуміти: інформування (повідомлення про факти злочинів, що готуються, вчиняються та вже вчинені); здійснення комплексу заходів виховного, навчального характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків; забезпечення певної рівноваги в суспільстві шляхом створення атмосфери стабільності, впливаючи на чинники негараздів в економічній, політичній, духовній, сімейно-побутовій та інших сферах. Такі завдання виконуються неспеціалізованими суб'єктами запобігання злочинності. Це громадські об'єднання, волонтерські рухи, благодійні фонди, релігійні організації, жіночі рухи, окремі громадяни тощо. Окремі завдання вирішують також вуличні, квартальні, домові комітети, батьківські ради шкіл, а також приватні медико-психологічні, соціальні, кризові центри, сімейні дитячі будинки, що діють на громадських засадах. Для цих суб'єктів заходи із запобігання злочинності не є профілюючими, але внаслідок соціальної природи злочинності вони мають можливість вирішувати завдання випереджаючої протидії соціально негативним явищам [9, с. 97–98]. Вони здійснюють суспільно корисну діяльність, спрямовану на формування моральних позицій, орієнтованих на базові загальнолюдські цінності, підвищення загальної побутової культури, розвиток культурно-виховної, спортивної інфраструктури, що, у свою чергу, допомагає усуненню або послабленню криміногенних чинників.

Визначившись із формами участі громадськості у запобіганні злочинності, розглянемо методи, що використовуються громадськістю при здійсненні зазначеної діяльності. Зазвичай під методом розуміють засіб досягнення поставленої мети. У кримінологічній літературі метод уживається в значенні «спосіб діяння, впливу, сукупність, система різних способів, заходів, засобів впливу соціальних суб'єктів на криміногенні об'єкти» [3, с. 54]. У процесі за-

побіжної діяльності громадськість застосовує методи переконання, соціальної допомоги та примусу. Сутність переконання полягає в тому, що громадськість за допомогою виховних, роз'яснювальних та заохочувальних заходів правового і неправового характеру впливає на формування у громадян навичок щодо неприпустимості протиправної поведінки. Громадський вплив, спрямований на забезпечення правомірної поведінки та запобігання правопорушенням, сприяє формуванню потреб і настанов особистості відповідно до соціальних умов, а також суспільних інтересів середовища. Тобто це вплив на правосвідомість особи.

До соціальної допомоги віднесені заходи щодо: працевлаштування, поліпшення побутових умов, створення громадських кризових центрів допомоги для осіб, які опинилися у складних умовах, організації дозвілля для дітей та молоді, сприяння у виборі життєвих перспектив тощо.

У свою чергу, примус, що застосовується громадськістю, – це метод вольового забезпечення поведінки громадян, посадових та юридичних осіб за допомогою застосування заходів впливу, урегульованих правовими нормами. Примус застосовується з метою запобігання правопорушенням і притягнення правопорушників до юридичної відповідальності. На практиці примус застосовується переважно громадянами під час виконання правоохоронних завдань і функцій. Це можуть бути: 1) адміністративно-запобіжні заходи (перевірка документів; відвідування членами громадських формувань правоохоронної спрямованості клубів, кінотеатрів, стадіонів, інших громадських місць та приміщень для переслідування правопорушника або припинення правопорушень; обмеження або заборона руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць й автомобільних шляхів тощо); 2) заходи адміністративного припинення (вимога припинити протиправну поведінку; затримання і доставлення порушників; тимчасове відсторонення водіїв від керування транспортними засобами; застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів тощо) [10, с. 11].

Дослідження форм і методів участі громадськості у запобіганні злочинності дозволило встановити, що на теперішній час реалізація таких зусиль громадськості здійснюється як у законодавчо закріп-

лених формах, так й у формах, не врегульованих правом. До того ж у чинному законодавстві відсутнє розмежування понять «форма» та «метод», що створює труднощі в розумінні сутності правоохоронної діяльності та повноважень окремих громадян та їх об'єднань. Чітке визначення дій суб'єктів запобігання злочинності та засобів, що при цьому застосовуються, сприятиме забезпеченню законності при виконанні правоохоронних функцій.

Список літератури

1. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

2. Долгова А. И. Социально-правовая активность в сфере борьбы с преступностью и проблемы ее формирования / А. И. Долгова // Проблемы участия общественности в борьбе с преступностью. – М. : МЮИ, 1978. – С. 6–23.

3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

4. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – 318 с.

5. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Музичук ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 193 с.

6. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні : монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 204 с.

7. Каблов Д. С. Адміністративно-правовий статус членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону : монографія / Д. С. Каблов ; Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : Ноулідж, 2010. – 170 с.

8. Гаврилов А. М. Привлечение населения к участию в борьбе с преступностью : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. М. Гаврилов ; Саратов. юрид. ин-т МВД России. – Саратов, 2004. – 205 с.

9. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монографія / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : НОРМА, 2001. – 496 с.

10. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Музичук ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.

В статье рассмотрены современные формы участия общественности в предупреждении преступлений в Украине. Приводится классификация организационно-правовых форм участия граждан и их объединений в предупреждении преступлений. Рассмотрены методы, которые используются общественностью при осуществлении предупредительной деятельности.

The forms and methods for public participation in preventing crimes in Ukraine have been considered in the article. The classification of legal forms for participation of individuals and public communities in crime prevention has been outlined.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 7 жовтня 2015 р.).